

ISSN 0027-8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLIV/1-2

БЕОГРАД
2013

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Даринка ГОРТАН ПРЕМК, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Мирослав НИКОЛИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ, др Стана
РИСТИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ

Главни уредник:
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар:
мр Марина Спасојевић

Рецензенти:

др Даринка Гортан Премк, др Мирослав Николић, др Милица Радовић
Тешић, др Живојин Станојчић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике
Србије бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за
науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић. – *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, бр. 1 (1932/1933) – год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950) – . – Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд : Colorgraf).

Тромесечно

ISSN 0027–8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIV

Св. 1–2 (2013)

САДРЖАЈ

Чланци

- О облицима фитонима *налей* (МИЛИЦА РАДОВИЋ ТЕШИЋ)..... 3
Именица *криза* у савременом српском језику (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)..... 13
Именица *учиџељ* у лексичком систему српског језика
(БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ) 29
Формирање дискурса основношколског уџбеника – законитости колокације
и конкорданције (СЛАВКО СТАНОЈЧИЋ)..... 45
О идентификовању логичког субјекта и његовом представљању у описним
речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ)..... 75
О 'госту' и 'гостопримству' у језику и речнику српског језика
(РАДОЈКА ВУКСАНОВИЋ) 91
Фигуре хармоничног противуречја у изражавању средњошколаца
(ЈЕЛЕНА СТЕВАНОВИЋ) 103
О народској лексици у Речнику САНУ (НАТАША МИЛАНОВ) 121
Глаголи рађања у српском језику (лексичкосемантички аспект)
(МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ)..... 135

Прикази

- Милош Ковачевић, *Грамајичка њињања српског језика*
(ДРАГАНА РАТКОВИЋ)..... 151
Зборник радова *На њочецима модерне српске филологије*
(АНА РАНЂЕЛОВИЋ) 159
Зборник радова *Језик, књижевности, вредности: језичка исцртавања*
(МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ)..... 163

НАТАША МИЛАНОВ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НАРОДСКОЈ ЛЕКСИЦИ У РЕЧНИКУ САНУ*

У раду се анализира лексика означена у РСАНУ квалификатором нар. (народски, народно), и то кад се овим квалификатором одређује народска употреба лексеме. Циљ је да се на основу анализе лексикографског поступка увиди чиме је условљено коришћење овог квалификатора кад се њиме означава народска употреба лексеме.

Кључне речи: квалификатор, квалификатор нар., народска употреба, лексема, некњижевно, дијалекатски.

1. Предмет рада је лексика с квалификатором нар. у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (даље РСАНУ). Квалификатор нар. представља стандарднојезички квалификатор којим се маркира нестандардна лексика у односу на стандардну. У РСАНУ се овим квалификатором означава и народна и народска употреба неке лексеме. Чињеница да се квалификатор нар. може односити како на народску тако и на народну лексику, чини ово питање сложеним, па је наш задатак да, полазећи од грађе, утврдимо када се ради о народској употреби неке лексеме. Реч народски је у РСАНУ дефинисана као „својствен обичним људима из народа, карактеристичан за широке народне слојеве“, а народни има значење „који се односи на народ (који припада народу, којим се служи народ, који потиче из народа)“. У Упутствима за израду РСАНУ каже се да се „ознаком нар. обележавају речи које нису покрајинске, али живе са-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мо у народу (искварене књижевне речи, речи из фолклора, погрешно етимологисање и сл.)“). На основу ове дефиниције може се закључити да квалификатор нар. више има значење народски (све искварене речи (најчешће страног порекла), било фонетски, било морфолошки, погрешно етимологисање и сл.), док би уз речи из фолклора квалификатор нар. означавао народну употребу.¹

2. Нестандардна лексика маркује се у РСАНУ и нормативним квалификаторима дијал. (дијалектизам, дијалекатски), некњ. (некњижевно), непр. (неправилно) и погр. (погрешно). Ови квалификатори су сродни са квалификатором нар. пошто се сваки од њих маркује лексеме које (фонетски, морфолошки) не припадају књижевном језику, при чему је квалификатор некњ. најшири, пошто се њиме могу

¹ Народни називи настају тако што обични говорници језика, посматрајући свет око себе, уочавају сличности између различитих бића, предмета или појава, па тако представљене асоцијације вербализују преношењем одговарајућих номинација са једне на другу. Нарочито се посматрају они сегменти и аспекти реалног света који су ближи људима. Тако долази до издвајања опажених проминентних обележја једне ствари и њиховог пресликавања у другу, по нечему довољно сличну ствар (в. Бугарски 2005: 199).

Летимичним прегледом РСАНУ утврдили смо да је квалификатор нар. као ознака за народну лексику, о којој овом приликом неће бити говора, стављан уз фолклорну лексику (која се може односити на празноверје/сујеверје, народне обичаје и сл.) (*бабарога* „страшило, наказа којом плаше децу“, *окрешица* „магична вода којом се може ’окретати’, мењати мишљење или понашање неког човека“), *бачованка* „в. бачванка [врста народног кола]“), лексику код које се уз одредницу или значење наводе два квалификатора, од којих је један термилошки, а ту су народни називи болести (*костобоља* „болесно стање при коме се осећа бол у костима и око њих; реуматизам; подагра, улози, гихт“, *окозичићи* „добити козице, постати козичав, богињав“), биљака (*одумиљен* „врста траве која се употребљава у народном лекарству као лек за ублажавање болова“), животиња (*дудовац* „врста ноћног лептира чије гусенице уништавају дуд и друго дрвеће“, *ноћурак* „зрикавац, попац“), небеских појава (*Крмеђуша* „в. Зорњача (1) [народни назив за планету Венеру]“, *окресница* „метеор када улети у Земљину атмосферу“), црквених појмова (*Блага Марија* „хришћански празник који пада 22. јула / 4. августа“, *бабице* „задушнице које падају на недељу дана пред беле покладе великог поста“), као и уз народне називе за различите предмете, појаве, радње и сл. (*кукурузар* „врста малог авиона“, *бабњак* „место у цркви где стоје жене“, *олакшији се* „извршити (велику) нужду“, *кашикар* „кажипрст“ итд.). Такође, уколико у дефиницији стоји „народни назив за“ или „по народном веровању“, и то су примери народне лексике, уз које, оправдано, нема квалификатора нар.

маркирати све врсте одступања од стандардног језика. Дијалектизми су у Упутствима за израду РСАНУ објашњени као речи које су се у свом развоју покорице неком гласовном закону (изговор са полугласником или са *e* на месту старог полугласника – *ѡвс*, *ѡес*, са *j* уместо *ђ* – *меја* ум. *међа*, са *v* место *y* – *вухо* ум. *ухо* и сл.). Дијалектизми представљају нестандартну лексику која се по некој језичкој црти (фонетској, морфолошкој) разликује од лексике стандардног језика (нпр. *божићни* „божићни“, *вампијер* „вампир“ итд.) и она некад може бити и територијално ограничена (нпр. јекавско јотовање се јавља у крајевима са ијекавском заменом јата). Лексеме са квалификаторима некњ., непр. и погр. не морају бити територијално ограничене, а својом формом такође одступају од књижевне норме (нпр. *јежов* „јежев“, *лампијон* „лампион“, *девојкин* „девојчин“, *жљезда* „жлезда“).²

3. За потребе рада користили смо грађу из три тома РСАНУ (првог, десетог и седамнаестог), који су објављени у распону од 45 година (1959, 1978. и 2006. године). Чини нам се да је овакав корпус репрезентативан за овај тип анализе, јер нам је један од задатака да утврдимо да ли су се и у којој мери мењали критеријуми за употребу квалификатора нар. током вишедеценијске израде Речника.

4. Циљ нам је да на основу анализе лексикографског поступка у ова три тома уочимо чиме је условљено коришћење квалификатора нар. као ознаке народске употребе лексеме. Представимо и начине народске адаптације лексема страног порекла и утврдити имају ли ове лексеме развијену деривацију. Покушаћемо да утврдимо и разлику између лексике са квалификатором нар. и лексике означене у РСАНУ као некњижевно, неправилно и погрешно, а направимо и паралелу са квалификатором дијал., где то природа грађе буде захтевала. У неким случајевима грађу ћемо илустровати примерима употребе из РСАНУ.

5. Ове теме дотакла се Д. Гортан Премк (1989: 107–114) пишући уопштено о основним принципима обраде речи у описном речнику, где је описала поступак лексикографске обраде речи. Поделила је

² Став уређивача РСАНУ у почетку је био да се некњижевна и дијалекатска грађа уноси у мери у којој ће то указати на лексички потенцијал и послужити као извор за богаћење лексичког фонда књижевног језика (в. Пешикан 1982: 215). Међутим, како наводи Р. Стијовић, пошто је овај речник дуго био једина могућност да се лексичко богатство нашег језика сачува, критеријуми за одабир дијалекатске грађе су ослабили, па је неретко уношена сва грађа на коју се наишло. Тиме је Речник неретко оптерећен бројним дијалекатским варијантама (в. Стијовић 2000: 1123).

речнички чланак на леву и десну страну. Леву страну речничког чланка чине одреднице поређане по азбучном реду, а на десној су све информације о одредници допуњене примерима употребе речи.³

Стилски маркираном лексиком⁴ какву ми обрађујемо у овом раду⁵ бавили су се, између осталих, С. Бабић (1981: 79–91), С. Ристић (2006)⁶ и М. Радовић Тешић (2009). Квалификатор одређује „тип језика“ којем припада реч уз коју стоји. Њиме се ближе одређује, означава и ограничава значење речи. Ако уз реч нема квалификатора, онда таква реч припада општем лексичком фонду. Квалификатором нар. се у речнику указује на ограниченост употребе са нормативног аспекта и за одређивање ове ознаке у речнику примењује се друштвено-историјски принцип (в. Ристић 2006: 93–98).

³ У складу са лингвистичком концепцијом речника приликом обраде лексеме, иза одреднице се дају граматички и семантички подаци о речи. Одреднице су дате у књижевном фонолошком и морфолошком облику и са акцентом који одговара акценатском систему књижевног језика, а, ако је потребно, наводе се и акценатске промене у парадигми. Затим се даје граматичка категорија одредничке речи, етимологија (тј. подаци о језику из ког је реч преузета), квалификатор употребне и функционалностилске вредности (где спада и квалификатор који обрађујемо), информације о синтаксичкој позицији речи, потом дефиниција одреднице (која може бити упућивачка, синонимска, описна) и на крају су сви претходни подаци поткрепљени примерима из књижевних дела, часописа, збирки речи, речника и сл. Примери показују употребу речи-одреднице у језику и бирају се тако да најбоље представе просторну и стилску разноврсност, као и временски распон употребе од старијих времена до данас (исп. Гортан Премк 1989: 107–114).

⁴ Независно од броја квалификатора који се јављају у појединим речницима, за утврђивање стилске обележености лексичких јединица могу се издвојити три општа принципа: функционално-стилски (који експлицирају области у којима се маркиране јединице употребљавају), друштвено-историјски или нормативни (који одражавају сталне промене у језику на временској и просторној равни) и комуникативни (којима се указује на емоционално-експресивне елементе значења) (в. Ристић 2006: 94–98).

⁵ Употребом неких нормативних квалификатора у Речнику Матице српске раније смо се бавили (в. Н. Марковић, „О најчешће коришћеним нормативним квалификаторима у Речнику српскохрватскога књижевног језика МС“, зборник са научног скупа младих *Савремена истраживања језика и књижевности* II/1, Крагујевац, 2011, 95–100).

⁶ С. Ристић у монографији *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* бавила се елементима који су битни за усвајање норме, а који су садржани у дескриптивним речницима.

6. У анализираном корпусу квалификатор нар. имају 252 лексеме (у првом тому 115, десетом 109, седамнаестом 28).⁷ Примећује се да се употреба овог квалификатора разликује по обиму (по броју оквалификованих лексичких јединица) од тома до тома Речника, што некад може бити оправдано самом природом грађе која се у датом тому обрађује (какве су нпр. лексеме на *архи-* и сличне позајмљенице забележене у старијим облицима адаптације и сл.), али зависи и од заступљености овог типа лексике у новијим томовима РСАНУ, пошто ће се таква лексика мање обнављати и њен највећи део чиниће лексика која је ексцерпирана у ранијем периоду.⁸

7. Према пореклу, у нашем корпусу могу се разликовати народске речи домаћег порекла, затим позајмљенице, као и речи страног порекла које су прилагођаване фонетском и морфолошком систему народних говора. Најпре ће бити речи о изворној, домаћој лексици. Кад је у питању лексика страног порекла означена квалификатором нар., њу смо поделили према начину дефинисања у РСАНУ – на позајмљенице које се дефинишу описном или комбинованом⁹ дефиницијом (нпр. *ађијазма* „освећена вода“), позајмљенице које су у народним говорима претрпеле измене и које се у РСАНУ упућују на „фонетски исправније“ речи (нпр. *ајашека* „в. апотека“), као и на лексеме творене од стране основе и домаћих творбених елемената, које су најчешће дефинисане описном дефиницијом (нпр. *аграрија* „аграрни уред“).

8. Лексеме домаћег порекла. У анализираној грађи је свега неколико лексема домаћег порекла које су означене квалификатором нар., а да су пример народске употребе, па смо зато грађу допунили и примерима из осталих томова РСАНУ. Код лексема из ове групе дошло је до фонетских и морфолошких редуција или интерполација.

Примери: префикс *брез-* „без-“; лексеме *брез* „без“ (Збиља, *брез шале*, шта ви то причате, Кочић П.), *брезименка* „име кози“,

⁷ За потребе рада нису узете у обзир све лексеме из грађе већ само репрезентативни примери.

⁸ Народни језик је почео да губи руралне особености и све се више приближава књижевном језику. Процес интелектуализације језика одвија се углавном преко средстава информисања која су у данашње време доступна и у најзабаченијим областима (исп. нпр. Грицкат 1983: 81–99, Ивић 1990: 87–97).

⁹ Комбинована дефиниција подразумева повезивање описне и синонимске дефиниције приликом дефинисања једне лексеме, нпр. *бедник* „онај који пати, изазива жаљење, невољник, мученик“.

брезможден „безмождан, који је без мозга, празноглав, сулуд“, *брезрукица* „жена која не уме радити женске послове“ („Брезрукице“, ако не знаду ткати, прести, вести и т.д., оне се на Божић уче, Беговић Н.), *богазно* „бог га знао“ (Као да га жива не има. Ништа он. Богазно!, Козарчанин И.), *амокаре/амокарце*, *довле(н)/довдека*, *вечераске*, *лейтоске*, *одудекена* „одавде“, *госион* „господин“ (А кад је госпон стражар љут, онда удари по лопову, Чолаковић Р.), *оздравље* „одговор на нечији поздрав, отпоздрав“ (Вратила се до мрака ластавица, донијела од Сунца оздравље, Брлић И.) и сл.

Овакав тип лексике често је у РСАНУ означавањем и квалификатором *дијал.* (будући да се и једним и другим квалификатором означава одступање од књижевне лексике на фонетском, морфолошком и сл. нивоу): нпр. *ноћаске*, *овамоде/овамојие*, *одозгоре/одозгорке*, *одаклен*, *ојудека*, *озимуске* и сл. Различито квалификовање лексема истог типа може бити и резултат погледа обрађивача на проблематику, природе грађе и броја потврда за неку лексему.

9. *Позајмљенице*. У ову групу спадају лексеме које у РСАНУ, осим квалификатора *нар.*, имају и етимолошку ознаку. Ова лексика се може поделити у три групе.

У првој групи су лексеме страног порекла које су у српском језику адаптиране на такав начин да их никаква фонетска или морфолошка обележја не одвајају од лексике стандардног језика. Ознака *нар.* уз њих стоји јер нису ушле у општи лексички фонд, пошто су историзми или застареле, имају одговарајуће домаће синониме или синониме страног порекла који су уобичајенији у употреби. Оне су у том облику једино забележене у РСАНУ и немају фонетски „исправнију“ варијанту. Дефинисане су описном или комбинованом дефиницијом:¹⁰ *абриктиовати* (нем. abrichten) „поучити, поучавати“, *ађијазма* (грч. agiasma) „освећена вода“, *ашколсум/ашколсун* (тур. aşk olun) „узвик за одобравање, за подстицање доброг расположења: браво, наздравље“, *бедена*¹ (тур. bed) „зло, напаст“, *бердо* (нем. wer da?) „стражарски узвик у бившој Војној Крајини: ко је? ко иде?“, *бесаук* (тур. belsoguklugu) „гонореја, врста венеричне болести“, *бирти* (нем. Wirt) „бирташ“/„биртија“ итд.

У другу групу смо сврстали лексеме са квалификатором *нар.* које имају адекватну адаптацију у књижевном језику, али у народним говорима (пошто је развој народних говора ишао другим путем) по-

¹⁰ У неким случајевима наведени су само делови дефиниције, довољни за идентификацију појма.

стоје и промене таквих лексема (формалне, гласовне) другачије од оних у књижевном језику, па су зато такве лексеме упућене на књижевни облик. Такве су лексеме у РСАНУ дефинисане упућивачком дефиницијом, упућивањем на књижевни облик такве лексеме:¹¹ *абез* (грч. abysos, амбис), *абокаји* (тал. avvocato, адвокат), *аверим* (тур. aferim, aferin, аферим), *авиз* (тур. hafiz, хафиз), *авциговати* (нем. abziehen, апциговати), *аграма* (тур. ogramak, ограма), *акрай*, *акреб* (тур. акреп, акреп), *акрићакон* (грч. archidiaconos, архићакон), *акријера*, *аријера*, *аријар*, *аркијереј* (грч. archiereus, архијереј), *акримандрији*, *аримандрији*, *ариманији* (грч. archimandrites, архимандрит), *алвијор*, *алвијор* (лат. auditor, аудитор), *алексија*² (лат. lectio, алексија), *алмас* (тур. elmas, алмаз), *антириклис*, *анцикрси* (грч. antichristos, антихрист), *ањуг* (нем. Anzug, анцуг), *ајаптека* (нем. Apotheke, аптека), *баганеја*, *бајануји* (фр. baionnette, бајонет), *баректар* (тур. bayrak dan, барјактар), *бајракчија* (тур. bayrak, барјак)¹², *бачован* (тур. bahçıvan, баштован), *бедувин* (тур. bedevi, бедуин), *беркулоза* (лат., туберкулоза), *бломба* (нем. Plombe, пломба), *бломбирати* (нем. plombieren, пломбирати), *комендија* (грч. komodia, тал. commedia, комедија)¹³, *комерати* (фр. camarade, камарит), *комесија* (лат. committere, комисија, комисионар), *кономија* (грч. oikonomia, економија), *консула* (лат. consul, конзул), *конфузејна* (тал. confusione, конфузија), *канцеларија* (лат. cancelli, канцеларија), *којомбар* (лат. october, октобар), *октијка* (грч. hektikos, јектика) итд.

У посебну групу издвојили смо лексеме означене квалификатором *нар.* које су у српском језику уобличене додавањем неког домаћег или одомаћеног суфикса на страну основу, а које само условно можемо припојити групи народске лексике узимајући у обзир да је основа ових речи страног порекла: *аграрија* (лат. agragus), *аждајка*,

¹¹ Прво се даје народски облик, а позајмљеница, која је уобичајена у стандардном језику, и на коју се у РСАНУ упућује народска реч дата је у гради, поред етимологије.

¹² У стандардном језику прихваћен је облик са метатезом, *барјак*, док је облик *бајрак*, који фонетски одговара изворној речи, означен као народски.

¹³ Лексема *комендија*, поред значења 1а. „в, комедија“, има још једно значење, 2. „ситнице, драгулије“, као и изразе *заврћи комендију* „започети, заподенути шалу, враголију, лакрдију и сл.“ и *зайурајти*, *збијати*, *йтерати комендију* и сл. „в. терати комедију (под комедија, изр.)“. Све то, поред изузетно развијене деривације ове лексеме, говори у прилог њеној адаптираности у народним говорима (што се огледа у ширењу њене полисемантичке и деривационе структуре и изрази).

аждајкиња (тур. ejder, ejderha), *акцијаши* (лат. actio), *бандаџија* (тал. banda, bandista), *барјакџијаруша*, *барјаклија* (тур. bayrak), *комунац*, *комунар* (фр. communalard), *крејаниција* (тал. cregare) итд.

Позајмљенице из прве групе немају формалних обележја која би их искључивала из лексичког фонда стандардног језика, док би лексема из треће групе биле углавном карактеристичне за разговорни језик. Лексемама из друге групе детаљније ћемо се бавити у даљем тексту, јер се на основу оваквог типа лексике може утврдити начин адаптације позајмљеница у народном говору.

10. О народској адаптацији позајмљеница. Кад је у питању начин адаптације стране лексике, Р. Филиповић (Филиповић 1986: 23–24) констатује да страну реч најчешће у језик уводе они који владају тим језиком, а то су најпре преводиоци, па затим и људи који су долазили у контакт са говорницима страног језика. Приликом позајмљивања форма те речи може бити измењена супституцијом гласова. Тако модификовану реч преузимају говорници који не познају страни језик давалац, чиме долази до народног адаптирања. Ако позајмљена реч нема у својој гласовној структури елемената непознатих језичком осећању, она се као таква прихвата. Међутим, ако реч има неки страни глас, онда се тај глас замењује најближим гласом из домаћег гласовног система, тј. фонетски се прилагођава. Теже групе гласова замењују се лакшим или се редукују. При томе је важна и улога народне етимологије. Највећи број речи страног порекла могу се препознати као народске ако су подвргнуте некој фонетској или (ређе) морфолошкој промени.

Приликом адаптације стране лексике вршене су различите гласовне промене будући да код многих страних речи гласовни склоп није у духу нашег језика, па су неке позајмљенице у народним говорима добијале другачију форму. Код великог броја ових лексема извршене су приликом адаптације фонетске промене, а поред њих негде и творбене: нпр. једна гласовна промена извршена је у пр. *акреб* ← *акреј*, више гласовних промена у пр. *антириклис* ← *антихрист*, гласовна промена и суфиксација у пр. *алмањкиња* ← *аламанка*.

До промена је могло доћи из неколико разлога: ако је домаћи говорник био недовољно образован и непривикнут на нове речи, ако лексема појмовно није припадала народној лексици, па долази до народне етимологије и ако говорник од кога је страна реч преузета није добро изговорио ту реч. Због тога је долазило до различитих фонетских и морфолошких деформација чиме настају народски називи. Код лексике означене као народске приликом адаптације значајни су

и фонетски и семантички ниво. Позајмљенице су у говору широких народних слојева добијале нови облик тако што су гласови и гласовне групе некарактеристични за наш језик прилагођавани домаћем изговору.

Позајмљенице су у народном језику претрпеле различите измене, као што су:

1) интерполација сугласника: *коменџија* (и изведенице од ове лексема), *бедувин* (бедуин), *антириклис* (антихрист) и сл.;

2) интерполација и замена гласова: *алмас* (алем), *консула* (конзул), *комаџица* (камашна), *комерџи* (камарид) и сл.;

3) редукција почетног гласа или групе гласова: *беркулоза* (туберкулоза), *кономија* (економија), *кономисџи* (економист) и сл.;

4) редукција и замена гласова: *авиз* (хафиз), *антикрџи* (антихрист) и сл.;

5) замена групе гласова: *алвиџор* (аудитор); *алвиџор* (аудитор), *окџика* (јектика);

6) замена вокала (алтернације е/а, о/а, а/е, и/е, е/о, а/о, е/у): *акрај* (акреп), *ајџека* (апотека), *бајанџи* / *баганџи* (бајонет), *комисионар* (комисионар), *комаџица* (камашна) и сл.;

7) замена сугласника: ф→в: *аверим* (аферим); п→в: *авџиговаџи* (апџиговати); х→к: *аркимандрџи*, *аркџи* (архимандрит, архипоп); п→б: *бломба* (пломба); н→њ: *ањџуг* (анџуг); з→с: *консула* (конзул); р→л: *блонерски* (бронерски); ц→с: *алекџија*² (алекџија) и сл.;

8) суфиксација и замена гласова: *алмасџи* (алмазан), *коменџираџ* (командир); *аленче* (алев+че) и сл.;

9) метатеза: *акриџакон* (архиџакон), *аркимандрџиџов* (архимандритов) и сл. Облик *бајраклија* (према књижевном *барјаклија*) више одговара изворној турској речи (него облик са метатезом који је књижевни).

Сличан тип измена запажа се и код лексике страног порекла која има ознаку дијал. Нпр. лексема *навора* и *наворњак* означене су као дијалектизми од *нафора* и *нафорњак*, *вереџа* је дијалектизам од *фереџа*, док су *кова* (од *кофа*) и *бломба* (од *џломба*) народске речи. На оваква одступања могу утицати став лексикографа приликом обраде лексема, али и бројност и територијална распрострањеност поврда за неку лексему.

11. Народна етимологија. Народном етимологијом се у народу туђе и непрозирне речи уграђују у значењски систем домаћег говора

и постају семантички прозирне, тако што се фонеме или морфеме прилагоде властитим или надоместе другим фонемама или морфемама, а сама реч, ако је потребно, друкчије се рашчлани. Као пример народне етимологије, из наше грађе могу се навести лексеме *кољава* и *кољара* као народски називи за болест *колери* (лат. cholera). Лексеме *кољава* и *кољара* су, због природе болести, помоћу народне етимологије доведене су у везу са глаголом *клаићи* „убијати, усмрћивати ножем или каквим другим оштрим предметом (обично пререзивањем грла); убијати, уништавати уопште“. Ове лексеме настале су метонимијском трансформацијом: оно што значи глаголска радња → продукт такве радње. Такође, и лексема *мазелин* добијена је народном етимологијом од лексеме *вазелин* „производ дестиловања нафте који служи у медицини, козметици и као мазиво у техници“, и означава средство које служи за мазање, подмазивање, где је мотивна лексема глагол *мазати* „уопште премазивати нешто машићу, уљем или неком другом материјом“. Осим примера забележених у РСАНУ, у народним говорима могу се чути и примери народне етимологије, као што су народни назив за празник св. Вартоломеја → *Врајломеје, йуловер* „топла вунена мајица без оковратника и рукава“ → *йолувер* и сл.

12. Када је у питању творба, запажа се да неколико лексема из наше грађе има развијену деривацију. У неким случајевима и мотивна лексема и деривати (и првостепени и другостепени) јесу народске речи и имају квалификатор *нар.* (*комендија* : *комендијати*, *комендијаш*, *комендијашев*, *комендијашин* (*се*), *комендијашница*, *комендијашиница*, *комендијашинство*; *акримандриј* : *акримандријов*, *акримандријски*; *ајашека* : *ајашекар*, *ајашекарев*, *ајашекарски*; *комесион* : *комесионер*, *комесионар*; *кономија* : *кономист* и сл.). Такође, има и примера да мотивна лексема није народски облик лексеме страног порекла, а дериват јесте¹⁴ (*барјак* : *баректар*) (Лакићеви баректари ниесу носили турске но наше српске бариаке, Катанић Т.).

Код лексема страног порекла са квалификатором *нар.* не среће се ситуација да мотивна лексема има квалификатор *нар.*, а деривати немају, али се та појава запажа код лексема домаћег порекла са квалификатором *нар.*, нпр. *жути* „дукат“ (Е не рекао је и то, па да ми неко натовари пуна кола све жутих, Вукићевић И.) : *жутијак* „златник, новчић“ (Трговац ... му без броја насу пуну кесу самих жутика, Домановић Р.).

¹⁴ Овде поново напомињемо да је адаптирани облик изворне речи проглашен народским, а облик са метатезом узет за књижевни.

Лексеме страног порекла које су фреквентније и које су карактеристичне за шире говорно подручје, имаће у народном говору и развијенију деривацију, али ће остати карактеристичне за језик мање образованих слојева.

13. Однос појмова народски према некњижевно, неправилно, погрешно и дијалекатски

Некњижевно и погрешно односи се на било који тип одступања од књижевне лексике (норме), односно овим се квалификаторима означава ненормативност на најуопштенији начин. Неправилно би требало да упућује на одступање са морфолошког аспекта – у облику речи (*вишљи*, *височији*, *руки*, *мачци*), али то је и некњижевно. Према дефиницији у РСАНУ, неправилно је оно што је урађено „на неправилан начин, супротно позитивним нормама, мерилима, правилима, непрописно, неисправно; нетачно, погрешно“, а некњижевно оно „што није писано, изражено књижевним језиком, што није у складу с нормом књижевног језика“. Погрешно је оно што је урађено „на погрешан начин, са погрешкама, криво“ (РМС).

Народска лексика такође је неправилна и некњижевна. Она представља у говору неуких људи измењене речи најчешће страног порекла, тј. оних гласова или гласовних група које су туђе језичком осећању, тако што се семантички непрозирне речи уграђују у значењски систем домаћег говора, да би постале значењски прозирне или се пак у неким речима, ради лакшег изговора, интерполирају гласови или групе гласова. Недостатак образовања и немогућност човека да изговори неку реч као продукт имају искварене речи.

Лексика означена квалификаторима *некњ.* и *непр.* даје се у оквиру одреднице написане књижевним језиком, у загради. Прегледом грађе, увидели смо да међу овако оквалификованим речима са нормативног аспекта нема разлике. Тако су лексеме *бескорисан* „бескористан“, *нечистињак* „нечишњак“, *блажији* „блажи“ неправилне, а *бојазљив* „бојажљив“, *бравји* „брављи“, *дуовији* „духовит“, *ђувегин* „ђувегијин“ некњижевне. Иако је квалификатор *погр.* дат у списку квалификатора, за њега нисмо нашли потврду у РСАНУ, највероватније због једнакости квалификатора *некњ.* и *погр.*¹⁵

¹⁵ О проблему недоследности употребе стилских квалификатора у руској лексикографској пракси говори Г. Н. Скљаревска, која истиче да један део стилистичких квалификатора има споран карактер, на шта може утицати неколико фактора: сложеност стилистичких и функционалних карактеристика, њихова многоаспектност и узајамно преплитање стилистичких слојева речи, што је условљено најчешће непостојањем изражених граница међу

И код лексема означених квалификатором *дијал.* запажа се да се и оне некад могу, са нормативног аспекта, изједначити са лексемама означеним као неправилно и некњижевно (нпр. *божићњак* „божићњак“, *гвојзе* „гвојђе“, *белији* „бељи“ и сл.). Међутим, код дијалектизама је другачији поступак лексикографске обраде – они се увек дају као контролне одреднице, док са лексемама означеним као неправилне или некњижевне то није случај – оне су увек дате само као додатна информација у оквиру књижевне одреднице.

У будућности би се могло на неки начин уједначити квалификавање лексема са овако сродним карактеристикама, што се, када је реч о лексемама са квалификатором *нар.* у значењу народски (изузев у случају кад се означава народски упућује на народну етимологију), може учинити тако што ће се подаци о фонолошким и морфолошким одступањима давати у оквиру књижевне одреднице, а не као посебна одредница.

14. **Закључци.** Како је речено на почетку, квалификатором *нар.* при дефинисању лексема лексикографи сигнализирају да је употребљена реч народне или народске вредности. Разматрањем грађе закључили смо да квалификатор *нар.* као ознака народске употребе стоји уз речи које су позајмљене и притом претрпеле фонетске, морфолошке измене (*абокаји*, *акрићакон*, *окшица* и сл.). У народске речи убрајају се и погрешно етимологисане речи (*кољава*, *мазелин* и сл.) и неке домаће речи са измењеним фонемама или морфемама (*амокаре*, *богазно* и сл.). Недостатак образовања и немогућност да се исправно изговори нека реч доводе до тога да се појаве, са аспекта књижевног језика, искварене, народске речи. Видели смо и да се, са стандардно-језичког гледишта, лексема означене квалификаторима *нар.* (у значењу народски), *некњ.* и *непр.* и *дијал.* не разликују много.¹⁶

њима. Тако маркиране речи групишу се по зонама, а припадност одређеној зони одређује се субјективно (према ставовима аутора речника и редактора с једне, и читаоца и рецензента с друге стране) (в. Скљаревска 2008: 463).

¹⁶ О неким другим стилским квалификаторима свој став је изнео П. Ивић који наводи (према Радовић Тешић 2009: 205) да се квалификатор *нео-б.* (ично) некад среће код неких погрешно скројених или погрешно употребљених речи. За такве речи треба рећи истину, да су *погр.* (ешно) или *непр.* (авилно). Такође, Ивић истиче да се ни према кованицама С. М. Сарајлије не треба односити са превеликим поштовањем (па их обележавати са застарело и песнички) него реално кованица или индивидуално јер никад нису стварно биле у употреби у српском језику.

Остаје да видимо по чему могу да се разликују. Дијалекатско је, са аспекта дијалекта, регуларно и нормално, али није прихваћено у књижевној норми, па је с те стране некњижевно. Међутим, нису ни све некњижевне речи дијалектизми. Дијалекатска лексика представља системску појаву, која је заступљена на целој територији неког дијалекта. Народска лексика углавном има страну етимологију, а у неким случајевима је таква лексема резултат народне етимологије. За разлику од дијалекатске лексике, народска лексика представља несистемску појаву. Народске лексеме, настале народном етимологијом, требало би означити квалификатором *нар.* као ознаком народске употребе лексеме, док би се у осталим случајевима лексеме страног порекла које су фонетски или морфолошки измењене у народном говору могле, у оквиру квалификатора *некњ.*, дати као додатна информација уз књижевну одредницу.

У десетом тому је мање речи са квалификатором *нар.* него у првом, а у седамнаестом их је најмање. Народске, првенствено искварене речи из књижевног језика, јављаће се и даље, али је питање да ли ће бити забележене и да ли се јављају у народном језику или у социолекту. Овде имамо на уму чињеницу да се друштво убрзано мења сваким даном, да се људи све лакше прилагођавају новим околностима (у којима и језик заузима значајно место), тако да се и неке, некада обичном човеку за изговор „теже речи“ све лакше изговарају. Речи страног порекла данас се све мање деформишу и ова, по природи старија лексика, биће заступљена у следећим томовима у мери у којој је већ ексцерпирана и садржи се у грађи, а мање ће се обнављати.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бабић 1981: Stjepan Babić, Stilske odrednice u našim rječnicima, *Jezik* 28/3, Zagreb, 79–91.
- Бугарски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika, XX vek*, Beograd.
- Гортан Премк 1989: Даринка Гортан Премк, О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV/3, Београд, 107–114.
- Грицкат 1983: Ирена Грицкат, Наш стандардни језик као пратилац општих облика културе, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXVI/2, Нови Сад, 81–99.
- Ивић 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.

- Пешикан 1982: Митар Пешикан, О селекцији речи у описним речницима, *Лексикографија и лексикологија*, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 209–215.
- Радовић Тешић 2009: Милица Радовић Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд 1959–.
- Скљаревска 2008: Галина Н. Скляревская, Современая русская лексикография: Достижения и лакуны, *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов*, Москва, 427–463.
- Стијовић 2000: Рада Стијовић, Речник српскохрватског књижевног и народног језика и дијалекатска лексика, *Јужнословенски филолог* LVI/3–4, Београд, 1121–1127.
- Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Научна knjiga, Zagreb.

Резюме

Наташа Миланов

О НАРОДНОЙ ЛЕКСИКЕ В СЛОВАРЕ САНИ (СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ)

В настоящей работе анализируется лексика, отмеченная в данном *Словаре* пометой *нар.* (народски, народно), в тех случаях, когда эта помета обозначает народное употребление лексемы. Разбор материала показал, что квалификатор *нар.*, как помета для народного употребления лексем, занимает место при заимствованных словах, перетерпев изменения, при ошибочно этимологизированных словах, при некоторых отечественных словах с измененными фонемами или морфемами и т. п.

УДК 811.163.41'367.625
811.163.41'37

МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ГЛАГОЛИ РАЂАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*
(лексичкосемантички аспект)

Предмет рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића. Циљ рада је да се ова група глагола осветли и анализира са становишта лексичких и стилских карактеристика, да се уоче диференцијалне семантичке компоненте ових глагола и представи њихова семантичка класификација.

Кључне речи: глаголи рађања, архисема, сема, семантика.

0. Предмет нашег рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића (у даљем тексту глаголи рађања). Категорија рађања је једна од основних егзистенцијалних категорија. Велики број глагола са значењем рађања показује значај овог догађаја за човека, али о овим глаголима у српској литератури практично није писано.¹ Грађи ћемо прићи претежно са лингвистич-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Семантичка категорија глагола рађања једним делом потпада под категорију егзистенције којом се у свом необјављеном докторском раду и другим радовима бавила И. Лазич Коњик. Она наводи да је категорија егзистенције универзална семантичка категорија великог обима и не баш јасно дефинисаних граница и да обухвата различите видове, начине и фазе постојања и опречну категорију непостојања. У оквиру категорије егзистенције издвајају се значења почетка, постанка, трајања, континуитета, завршетка, нестанка и др. (в. Лазич Коњик 2009). Ауторка истиче да се у семантичкој